

7. Evaluation models: Viewpoints on Educational and Human Services Evaluation / Edited by Daniel L. Stufflebeam, George F. Madaus, Thomas Kellaghan. – Norwell: Kluwer Academic Publishers, 2000. - 509 p.
8. <http://www.eval.org/eval2009/aea09.onsite.registration.form.doc>
9. Korporowicz L. Interactive aspects of evaluation process: between analysis and animation of social change // Evaluation in the Making. Contexts and Methods / Edited by Haber A., Szalaj M. – Warszawa: Polish Agency for Enterprise Development, 2009. – P. 53-66.
10. O'Sullivan R.G. Practicing Evaluation: a Collaborative Approach, Sage Publ., Thousand Oaks, London, New Delhi 2004. - 165 p.
11. Ralph Tyler. One of century's foremost educators, dies at 91 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.stanford.edu/pr/94/940228Arc4425.html>
12. Ralph W. Tyler [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3404706511.html>
13. Wilde J., Sockey S. Evaluation Handbook, Evaluation Assistance Center-Western Region [Електронний ресурс]. – New Mexico Highlands University, Albuquerque, NM December, 1995. – Режим доступу: [//file:/Users/morganenriquez/Desktop/untitled%20folder/BE020502webarchive](http://file:/Users/morganenriquez/Desktop/untitled%20folder/BE020502webarchive).

УДК 316.647.5

Хижняк О.В.

СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Socjalne przeznaczenie tolerancji

Socjalne przeznaczenie tolerancji zostało opisane w artykule poprzez wyodrębnienie takich jej funkcji: identyfikacyjna funkcja, humanitarna funkcja, funkcja formowania grup, regulacyjna funkcja oraz funkcja legitymowania odpowiednich działań (akcji) państwa. Pokazano, że tolerancja staje się nową istotą stosunków socjalnych i jest świadomie konstruowana, aby w umowach zwiększenia socjalnych nierówności, niestabilności i niepewności osobistość, grupa, wspólnota mogły nie tylko wyżyć, lecz nabyć moralnego i legitymnego prawa, nie tracąc identyczności, wybudowywać nowe stosunki z innymi odmiennymi światami kulturowymi. Tolerancja jako prawo być innym nie tylko uświadamia się, formuje się lecz i realizuje się w procesie współdziałań komunikacyjno-dialogowych ludności i władzy, na poziomie także odrębnego zgromadzenia terytorialnego.

Materiały przeprowadzonego badania socjologicznego przy udziale autora świadczą, że ludzie demonstrowają różne stopnie tolerancji wobec różnych sfer

funkcjonowania ludności, co przejawia się w różnej gotowości do podtrzymywania odmiennych projektów socjalnej i humanitarnej polityki władzy. Przyjęciu przez różne kategorie ludności zasad tolerancji i jej strategii może sprzyjać odejście od formowania świadomości tolerancyjnej przez deklarowanie zasad do utrwalenia praktyk współdziałań tolerancyjnych różnych socjalnych i socjalno-demograficznych grup. Do takich praktyk należy między innymi aktywizacja udziału ludności w akcjach społecznych, skierowanych na zwyciężenie negatywnych skutków nierówności socjalnych (prawnych, politycznych, gospodarczych), a także przez ciągły dialog socjalny.

Pokazano, że realizowaniu tolerancyjnych strategii i praktyk w społeczeństwie ukraińskich większą miarą sprzyja orientowanie mieszkańców zgromadzeń terytorialnych na obronę socjalnych i obywatelskich praw osobistości. Takie strategie można podtrzymywać przez komunikacje, współdziałania tolerancyjne zarówno jak na międzyosobistym, tak i instytucjonalnym poziomach, a także przez realizowania przez władzę regionalną działań, zaaprobowanych przez mieszkańców zgromadzeń terytorialnych i w stosunku do jakich oni nastawieni tolerancyjnie.

Глобалізація змушує рухатися світ у напрямку пошуків найбільш прийнятних для сучасної цивілізації толерантних практик. Однак, у сучасній науці все ще відсутнє однозначне розуміння категорії „толерантність” і меж її застосування, що ускладнює практичні дії з формування толерантності як умови людського співбуття і життєдіяльності у полікультурному середовищі. Нагальною є потреба в узагальненні нових як толерантних, так і інтолерантних практик соціальних взаємодій задля прогнозування і регулювання соціальної поведінки індивідів і груп, а також обґрунтування технологій, спрямованих на підвищення ефективності міжкультурного, міжетнічного і міжконфесійного діалогу.

На становлення концепту толерантності вплинули праці Дж. Локка, М. Уолцера, М. Бенза, А. Дрюзе, С. Жижєка, А. Модржевські, С. Картера, В. Кемерова, М. Коржевські, Ю. Хабермаса, О. Лебедевої, В. Лекторського, Г. Ільїнської, А. Мічуріна, Д. Мутагірова, В. Ніколенка, Т. Скворцової, М. Смагіної, В. Шаліна, А. Шипілова, М. Шугурова та ін., які присвячені теоретико-методологічним аспектам вивчення окремих проявів толерантності. У працях Р. Валітової, В. Золотухіна, Н. Круглової, В. Шаліна та ін. розглядаються різні аспекти філософського розуміння толерантності – етичний, аксіологічний та ін. Суттєвий внесок у науковий аналіз різних видів толерантної соціальної поведінки зробили М. Алієв, О. Асмолов, В. Ачкасов, Г. Бардьер, Є. Головаха, П. Гречко, О. Грива, А. Григорян, Л. Дробіжева, Н. Круглова, Д. Мутагіров, В. Петров та ін. Зазначимо, що толерантність розглядається не лише як раціональна дія,

тобто така, що може виражатися за допомогою засобів мислення, – це також цілісний і унікальний екзистенціальний стан людини, що описується як сукупність переживань людини за допомогою засобів символу, міфу, художнього образу. Тому не випадково набув широкого вивчення соціолінгвістичний аспект дослідження толерантності як феномену мовної картини світу (Н. Купіна, О. Михайлов, Б. Хомяков та ін.). Практичним втіленням ідеї толерантності у сферу соціальних взаємодій є її використання у контексті політичних відносин (П. Бавін, С. Жижек, С. Ільїнська, Є. Соловйов) і педагогічного впливу (О. Перцев, Л. Ясюкова).

На становлення соціологічної концепції толерантності вплинув також розвиток понять „соціальна солідарність”, „злагода” (Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Т. Парсонс, Ф. Тьоніс, В. Ніколенко, К. Урсуленко та ін.), публічна соціологія прав людини (М. Буравой та ін.). Окремі важливі питання соціологічного вивчення проблеми толерантності та її місця у категоріальному апараті соціології представлені у роботах таких вчених, як Є. Головаха, М. Мчедлов, Н. Паніна, В. Паніотто, Н. Победа, О. Ручка, В. Соколова та ін. Концептуалізація соціальної толерантності враховує концепції соціальної нерівності, які розробляють А. Андрєєв, Н. Коваліско, О. Куценко, С. Макєєв, О. Шкаратан та ін. Проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації на релігійному ґрунті, поняття толерантності формувалося протягом багатьох сторіч, і цей процес триває до сьогодні. Прояви інтолерантності у наш час потребують нових засобів її подолання на основі нових теоретико-соціологічних підходів.

„Свої” та „чужі” в ідентифікаційній свідомості громадян України у ході загальнонаціональних опитувань (1999 р. і 2003 р.) виокремлювалися через визначення „близьких”, „байдужих” та „чужих” на основі самоідентифікації респондентів, яким пропонувався перелік таких 28 суспільних груп і категорій: „*первинні* (родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі); *регіональні* (мешканці західних, центральних, східних та південних областей України); *галузеві* (працівники фізичної праці, працівники розумової праці, працівники державних підприємств і установ, працівники приватних підприємств і установ); *соціоекономічні* (багаті, бідні, підприємці); *соціокультурні* (атеїсти, віруючі, представники етнічних меншин, представники сексуальних меншин, представники засобів масової інформації, творча інтелігенція); *політико-ідеологічні* (прихильники капіталістичного розвитку країни, прихильники незалежного, самобутнього розвитку країни, прихильники соціалістичного розвитку країни); *владно-управлінські* (депутати Верховної Ради, депутати місцевих рад, політики, управлінці)” [1, с. 305]. Українські соціологи

зафіксували сильну позитивну ідентифікацію з бідними й віруючими, а також зазначили таку тенденцію: „Водночас „чужими” для населення виступають, зокрема, владно-управлінські спільноти, політики, а також багаті та бізнесмени. В цілому це означає, що в сучасному українському соціумі спостерігається *подвійне розмежування*: перше – між бідними і багатими, друге – між громадськістю і владою. Це розмежування стає особливо небезпечним, коли громадськість ототожнюється з бідними, а влада – з багатими. Тоді прихована опозиція зазначених спільнот може перетворитися у відкрите протистояння „ми – вони” і навіть на відкритий конфлікт між ними. Тому *загострення* розмежувань між „своїми” і „чужими” не сприяє загальній солідаризації суспільства, воно і надалі може тільки збільшувати дистанцію чи контрастність між ними” [1, с. 308].

Українські соціологи мають певні напрацювання в царині вивчення толерантності та ідентичності в сучасному українському суспільстві. Так, Є. Головаха та Н. Паніна надали розгорнуту картину національної толерантності та ідентичності в країні [102]. Л.С. Рязанова дослідила вплив релігійної та конфесійної ідентичності на етнонаціональну толерантність в Україні [2, с. 241–251]. Спільна ідентичність українського суспільства, на важливості якої наголошує А.О. Ручка [3], має базуватися, на наш погляд, саме на толерантності, оскільки остання унеможливорює „війну всіх проти всіх”, скеровує соціальні взаємодії на діалогові форми. Не менш важлива толерантність у процесі демократичної консолідації суспільства.

Мета даної статті – визначити соціальне призначення толерантності через виокремлення та характеристику її функцій.

Розглянемо толерантність / інтолерантність з точки зору функціоналістського підходу. При цьому підході до толерантності як соціальної проблеми завдання соціолога полягає у виявленні умов або видів толерантної поведінки, а також чинників, які заважають поширенню толерантності, призводять до дисфункцій, навіть конфліктів на ґрунті несприйняття відмінних світів, поглядів, зразків поведінки. У даному випадку цікавість представляють типи індивідуальних пристосувань, виокремлені Р. Мертоном, та можливості їх застосування при діагностиці толерантної поведінки по відношенню до „Іншого”. Толерантність взагалі актуалізується там, де визначені „ми” й „інші”. Відомо, що поняття „ми” існує за певних умов: *по-перше*, усвідомлення того, що нікого не кидають і ніким не жертвують в ім'я спільноти; *по-друге*, здатності створювати в межах спільноти „ми” мережі прямого і неформального спілкування (комунікації). Якщо визнати, що соціальні відмінності провокують інтолерантність, а соціальні нерівності її відтворюють, то виникає питання

про співвідношення відмінностей і толерантності / інтолерантності. Відмінності антагоністичного характеру й відмінності-протилежності по-різному сприймаються у толерантній свідомості. Адже саме усвідомлення відмінностей створює дистанцію між „моїм” та „іншим”. Щоб ця дистанція стала (або залишалася) толерантною, необхідні певні умови. Серед них особливе місце посідає зацікавленість в порозумінні з „іншим”, кроки назустріч „іншому” і визнання за ним певних прав, зорієнтованість на певні поступки заради реалізації особливих прав „інших”. Соціальні нерівності при цьому провокують інтолерантність, адже вони здатні порушувати баланс прав і свобод.

Соціальні аспекти толерантності можуть розглядатися у широкому контексті: толерантність у контексті процесів глобалізації, детрадиціоналізації, пізньої модернізації, культурного плюралізму і багатоманітності, підвищення рефлексивності. Поширені трактовки толерантності як механізму подолання соціальної дискримінації в усіх її проявах. У дискримінації, заснованій на чинниках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження, нетерпимість у сучасному суспільстві проявляється найбільш яскраво. Визнання толерантності у більш широкому сенсі є передумовою ефективної боротьби з різними негативними проявами (формами) нетерпимості, оскільки громадянські, політичні й економічні права людини тісно пов'язані з соціальними і культурними правами. Наприклад, толерантне ставлення до видимих розбіжностей (у світовій практиці поширений термін „візуальна меншина”) означає неможливість порушення прав людини за зовнішньою ознакою.

Визначимо поняття „соціальна толерантність”, виходячи з його соціальної сутності і багатоаспектності. Соціальна толерантність розглядається як характеристика соціальної взаємодії, яка проявляється у здатності встановлювати і зберігати мирними способами спільність між суб'єктами за наявності соціальних нерівностей, що її порушують. Соціальна толерантність обумовлена соціальним і соціокультурним контекстами того середовища, в якому вона сприйнята, формується і розвивається як цінність, культурна норма і принцип діяльності.

У результаті здійсненого критичного аналізу наукових джерел ми дійшли висновку, що феномен толерантності має конкретно-історичний і сучасний соціальний вимір. Необхідність розробки концептуальних засад соціологічного вивчення толерантності актуалізується як відповіді на виклики щодо переходу від культури насилля до культури миру. Толерантність проявляється як дифузна форма соціальності, що є відображенням якості життя та інституціональних і самоорганізаційних форм взаємодій.

Найбільш системно функції толерантності описані М. Мацковським, який виділив їх стосовно до суб'єктів толерантності. Вчений, виходячи з того, що навіть у своїх крайніх проявах інтолерантність виконує певні функції для суспільства, групи та особистості, функціональне призначення інтолерантності вбачає у формуванні образу ворога; згуртованості групи на основі протиставлення чужим; простоті й чіткості групової та особистісної ідентифікації; побудові ієрархічних стосунків в групі. На інституційному рівні вчений розрізняє такі функції толерантності: стабільність суспільства і профілактика соціальних конфліктів; можливість включення до системи сучасних гуманістичних цінностей і подолання суперечностей між міжнародними документами, які регулюють толерантні стосунки, і реальною діяльністю в політичній, ідеологічній та культурній сферах; створення ціннісно-нормативної бази для виховної роботи, формування позитивних ідеалів. На груповому рівні, за М. Мацковським, основними функціями толерантності є: запобігання конфліктів, формування й підтримка стабільності групи; створення іміджу групи; формування основи для залучення до неї нових членів. На особистісному рівні функції толерантності пов'язані з „різкою зміною числа, обсягу та характеру конфліктних ситуацій в різних сферах життя, формуванням позитивного ставлення до життя; з впливом толерантних настанов на зовнішні форми поведінки, які здатні запобігати агресивних форм взаємодій, у тому числі протиправного характеру” [4]. Ми поділяємо тезу про те, функції толерантності / інтолерантності обумовлені соціально-історичними умовами і специфікою функціонування конкретного соціального інституту та конкретної соціальної групи.

Соціальна толерантність проявляється через певні функції, реалізація яких свідчить про рівень толерантності у конкретному соціумі. Ми виокремлюємо такі з них:

1. *Соціально-інтеграційна функція.* Відомо, що „соціальна інтеграція – найбільш освітлюваний процес у соціології, який пов'язаний зі станом нерівності у суспільстві, характером його соціальної структури і стратифікації. Нерівності викликають зростання претензій, що обумовлюють конфлікти. Якщо останні не пом'якшуються розвитком виробництва і удосконаленням системи розподілу, в суспільстві зростають процеси дезінтеграції. Існує зв'язок між видами інтеграції, який є дуже різнобарвним” [5, с. 36]. Будь-яка взаємодія має передбачати захист прав людини як особистості і мирні способи вирішення суперечностей. Толерантність може стати передумовою, умовою і засобом соціального життя через свій інтеграційний потенціал.

2. *Ідентифікаційна функція.* Можна передбачити, що через толерантність відбувається самоідентифікація та розширення її простору

(меж). Вивчення соціальної толерантності так чи інакше має враховувати, на наш погляд, специфіку ідентифікаційних практик та життєвих стратегій в конкретному соціумі. Толерантність пов'язана з ідентичністю і процесом ідентифікації, хоча цей аспект теми тільки починає досліджуватися науковцями. Трактовки ідентифікації різноманітні, її розглядають а) як „спосіб прийняття соціальних ролей при входженні в групу (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), б) як засіб інтерналізації об'єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), в) як механізм злиття „Я-концепції” з соціальним оточенням та проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних установок (Ч. Кулі, Дж. Мід)” [6, с. 199]. Відомо, що Ф. Тьоніс протиставляв поняття общинних відносин і зв'язків, з одного боку, і суспільних – з другого. Відносини першого роду ґрунтуються на емоціях, традиціях тощо. Вони, власне, і спонукають до групоутворення через групову самоідентифікацію. Вчений зазначав: „... Об'єднання розуміються чи то як реальне й органічне життя – це є сутністю спільноти (Gemeinschaft), – чи то як ідеальне і механічне утворення – це є поняттям суспільства (Gesellschaft) [7, с. 17]. Коли в процесі ідентифікації формуються толерантні установки, це стає запорукою толерантної соціальної поведінки особистості (групи).

3. *Гуманітарна функція.* Дану функцію виділяє О. Касьянова, яка доводить її необхідність в процесі професійного виховання особистості. Ми поділяємо думку цієї авторки з приводу того, що без орієнтації на гуманітарну функцію толерантності важко говорити „... про появу в професійній сфері діяльності інтелігентного фахівця, який уміє сприймати багатомірність і багато полюсність розвитку цивілізації, зважено ставитися до альтернативності вибору, його багатоваріантності в процесі розвитку локальних і глобальних ситуацій” [8, с. 38]. Ця функція толерантності реалізується переважно через інститути сім'ї, освіти, засобів масової комунікації та ін.

4. *Функція групоутворення.* Роль толерантності у групоутворенні і відтворенні малодосліджувана. Навіть критерії визначення груп „Ми” і „Вони” до цього часу дискутуються [9]. Утім, поширенню толерантності сприяє поява толерантних „ін-груп”, тобто таких, до яких індивід відчуває свою приналежність. Невипадково К. Левін, слідом за Гордоном У. Олпортом, зазначає таке: „Людина приймає нову систему переконань і цінностей внаслідок прийняття належності до групи” [10, с. 194]. Якщо ця група пропагує толерантність, індивід теж тією чи іншою мірою стає налаштованим на толерантну соціальну поведінку, стає учасником формування толерантної соціальної мережі, яка підтримує і здатна відтворювати існуючу ієрархію (структуру). Індикаторами для визначення

місця, що займає група (спільнота, прошарок) у сучасній соціальній структурі, О. Шкаратан називає такі: „**влада** – можливість розпоряджатися всіма видами ресурсів і благ, у тому числі і владою над людьми (адміністративний капітал); **власність** – обсяг і характер власності; так званий **економічний ресурс** (фізичний або економічний капітал); **престиж** – моральна винагорода, вплив, духовна влада, тобто можливість розпоряджатися символічним капіталом; **людський ресурс** – мотивація, знання, навички, компетенції тощо (людський капітал); **культурний ресурс** – певний спосіб життя, характер проведення дозвілля, особлива структура споживчих переваг тощо (культурний капітал); **соціальний ресурс** – особлива система соціальних зв'язків, міра охоплення соціальних мереж (соціальний капітал)” [11, с. 158–159]. Спеціальні дослідження, проведені науковцями, довели, що „рівень накопичення соціального капіталу корелює з рівнем довіри у суспільстві” [12, с. 172]. Інтolerантність може виступати і причиною, і наслідком соціальної недовіри у залежності від конкретного контексту.

Загрозу для диспозицій груп (спільнот) створює культура індивідуалізму, поширена у сучасному суспільстві. Варто погодитися з думкою В.Г. Федотової, що „з культурою” *необмеженого індивідуалізму, в якій ломка правил стає єдиним правилом, пов'язані серйозні проблеми: розпад спільних цінностей являє собою втрату соціального капіталу – основи консолідації суспільства, без якої воно не може існувати* [13, с. 23]. Тоді толерантність як цінність стає цінністю, яка здатна консолідувати групу і розширити її кордони без втрати відчуття своєї відмінності від інших груп.

Толерантність як культурна норма, цінність і принцип соціальних взаємодій розгортається в умовах, коли культура виступає способом соціальної диференціації і відбувається, за словами С. Ільїнської, „культуролізація соціальних проблем у процесі конкуренції за ресурси”, а „групи, що формуються навколо знаків культурної ідентичності, вимагають від держави і її органів правового визнання і надання їм ресурсів для збереження і захисту своїх культурних особливостей” [14, с. 161–162]. Так, толерантність, виконуючи функцію групоутворення, разом з тим починає відігравати значну роль у системі забезпечення прав індивідів і груп.

5. *Регулятивна функція.* Толерантність може виступати у якості регулятивного принципу міжособистісних, міждержавних, міжконфесійних відносин. Реалізація цієї функції наразі має обмеження. Науковці визнають, що, по-перше, сприйняття „своїх” і „чужих” не може бути нав'язано зверху; по-друге, сучасне суспільство все ще не має дієвих засобів і механізмів недопущення негативного впливу на суспільні

взаємодії проявів ксенофобії та інших форм інтолерантності; по-третє, для становлення толерантного середовища необхідні суспільні зусилля і владні дії, спрямовані на забезпечення суспільної злагоди. Виняткова роль при цьому належить державі, оскільки „держава володіє усіма засобами забезпечення злагоди у всіх сферах життєдіяльності, і тільки вона має право застосовувати для протидії поширення нетерпимості і проявів насилля” [15, с. 105].

6. *Функція виступати засобом легітимації відповідних дій або акцій держави.* Дану функцію можна розкрити, посилаючись на думку, що виказує П. Гречко: „...Толерантність, рівно як і інтолерантність держави, перевіряється (підтверджується, схвалюється) толерантністю її громадян. Інакше кажучи, демократична держава не може діяти ані толерантно, ані інтолерантно, якщо на це немає згоди народу, якщо громадяни не толерантні відносно толерантності або інтолерантності самої держави. Толерантно ставитися до толерантності (держави) – це одночасно і добра воля, і прискіплива оцінка громадянина демократичної держави” [16, с. 396].

Можна припустити, що в процесі реалізації соціальної толерантності можливий конфлікт її функцій. Так, функція ідентифікаційна може вступати у суперечність з гуманітарною функцією, провокуючи конфліктність як на міжособистісному, груповому, так і на інституційному рівнях. Цю конфліктність знімати (зменшувати) покликана регулятивна функція соціальної толерантності.

Реалізація толерантності в українському суспільстві багато у чому визначена його поліетнічністю та поліконфесійністю. Толерантні та інтолерантні відносини найактивніше проявляються на рівні повсякденної взаємодії. Специфіку української толерантності науковці все частіше пов'язують з національним характером [17, с. 115–120]. За таких умов тільки соціальний діалог може сприяти покращенню суспільних взаємовідносин. При цьому соціальний діалог є активною дією, а демонстрація толерантності у ході його проведення може характеризувати її як активну. Діяльнісний контекст толерантності підкреслюють автори монографії „Ксенофобия в современном обществе / Отв. ред. В. Ачкасов, Д. Мутагиров” (2008), які використовують поняття „суспільна толерантність”, яке вони трактують як „...двоєдиний процес: коли особистість культивує у собі настанову на злагоду та співробітництво, і коли суспільство всіляко заохочує цю настанову, особливо через освіту та засоби масової інформації” [15, с. 89]. Варто звернути увагу на тезу стосовно того, що толерантність відрізняє від терпимості саме наявність активного компоненту. „Поняття толерантності хоча й ототожнюється більшістю джерел з поняттям терпимість, має більш яскраву активну

спрямованість. Толерантність – не пасивне, неприродне підкорення думці, поглядам і діям інших; не покірне терпіння, а активна моральна позиція і психологічна готовність до терпіння в ім'я взаємопорозуміння між етносами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного або соціального середовища” [18]. Врешті-решт людство визнає необхідність переходу від культури насилля до культури миру.

Для кого ж толерантність стає найбільш затребуваною? Відповідь на це запитання знаходимо у такому уривку: „Найбільш покладають надії на впровадження толерантності „слабші”, які безпосередньо виграють від цього. Толерантність покликана приховати їх вразливість. Натомість „сильніші” не потребують переваг толерантності. Вона для останніх є властивістю самообмеження. Однак, може статися так, що сьогодні той, хто „слабший”, наступного дня може стати „сильнішим”, а ті, хто сьогодні були „сильнішими”, можуть стати наступного дня „слабшими”. Толерантність закладає дискурс перспективного мислення та врахування цієї можливості” [19, р. 15-16].

Ми виходимо з того, що класичним прикладом паритетного спілкування індивідів і груп вважається соціальний діалог. Однак поширення у територіальних спільнотах діалогового спілкування у вигляді допомоги, сприяння, співробітництва вимагає толерантної налаштованості мешканців територіальної громади і дій влади, які враховують настрої громадян. Крім того, соціальний діалог – це, як правило, проблемно орієнтоване спілкування, тому мешканці мають бути обізнані про соціальні проблеми у соціумі та його окремих сферах, а також у пріоритетах соціальної політики, яку проводить влада у напрямку розвитку толерантності.

Толерантність ми пропонуємо розглядати не лише на національному рівні, але і в якості фактора регіонального розвитку, де вона є наслідком соціальних взаємодій у специфічних регіонально обумовлених соціокультурних умовах. Розглянемо, як реалізується функція толерантності виступати засобом легітимації відповідних дій або акцій держави на регіональному рівні.

Громадська думка відносно стану толерантності мешканців регіону, їх готовності підтримати заходи регіональної влади з консолідації територіальної спільноти, вивчалася нами у ході соціологічного дослідження, яке було проведено за участі автора (на всіх етапах дослідження) Науково-дослідним інститутом регіональної політики при Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна у серпні 2009 р. (інтерв'ю за місцем проживання респондентів, квотна багатоступенева вибірка, опитано 1997 осіб Харківського регіону від 18

років і старше). Нами були виділені три групи, які представляють різні покоління мешканців Харківщини: молодша вікова група (18-30 років), середня вікова група (31-50 років), старша вікова група (51 рік і старше), а також групи за статтю, освітньому потенціалу, рівню матеріальної забезпеченості (виділені на основі самооцінок респондентів).

Зазначене респондентами погіршення соціально-економічної ситуації за останні півроку до моменту опитування не призвело у регіоні до зростання соціальної напруженості виражених конфліктів на національному, релігійному, політичному підґрунті. Респонденти, незалежно від їх соціально-демографічних характеристик, однакостайні в оцінках ступеня соціальної напруженості у їх населеному пункті. Більше двох третин опитаних (69%) вважають, що у їх поселенні „соціальної напруженості немає, ситуація спокійна”, 23% стверджують, що „є незначна соціальна напруженість, конфлікти носять локальний характер”, 6% зазначили, що „спостерігається сильна соціальна напруженість, періодично виникають конфлікти, які не вирішуються”; на наявність соціальної напруженості, яка може призвести до соціальних зіткнень, вказала незначна кількість опитаних. Відносна однорідність населення Харківського регіону за національною ознакою (мешканці в ході опитування ідентифікують себе переважно як українці та росіяни), спільні тривоги і однакостайність в оцінках динаміки змін у житті власному і свого населеного пункту, регіону та країни в цілому, дозволяють у сучасному часопросторі регіону зберігати соціальний мир і толерантність. Однак остання, як свідчать матеріали проведеного дослідження, проявляється вибірково: стосовно різних сфер життєдіяльності населення демонструє різну ступінь толерантності, що посередньо проявляється у різній мірі готовності підтримати дії влади у тих чи інших напрямках соціальної, гуманітарної тощо політики.

З метою консолідації суспільства мешканці готові проявити толерантність і підтримати такі дії влади (проранговані нами за середнім балом у бік зменшення підтримки з боку населення, де максимальна підтримка – 1 бал, мінімальна – 5 балів): посилення боротьби з корупцією (1,257); подолання надмірної диференціації у доходах населення, розриву між „бідними” і „багатими” (1,845); обмеження діяльності релігійних організацій, які сповідують відмінні релігійні погляди (3,298); обмеження діяльності легальних політичних партій, програми яких респонденти не поділяють (3,326); обмеження прав і свобод людей деяких національностей (3,830); введення вільної купівлі-продажу землі (3,982); легалізацію нетрадиційних сексуальних відносин (захист прав гомосексуалістів та ін.) (4,474); вільний продаж населенню вогнепальної зброї (4,550). Інтолерантність перш за все проявилася відносно

суспільного схвалення продажу вогнепальної зброї та схвалення нетрадиційних сексуальних стосунків. Найменшу підтримку з боку опитаних мешканців отримали потенційні заходи, спрямовані на поширення обігу вогнепальної зброї та легалізацію нетрадиційної сексуальності. Всебічну підтримку з боку мешканців регіону, незалежно від їх статі, рівня освіти, матеріального стану, мають заходи влади з боротьби з корупцією. Мешканці також одностайно готові підтримати заходи, спрямовані на подолання негативних наслідків диференціації населення за рівнем доходів. Рівень підтримки дій влади з окремих напрямків діяльності корелює з основними соціально-демографічними характеристиками опитаних мешканців регіону (табл. 1).

Таблиця 1.

Прояви толерантності населення через підтримку окремих напрямків дії регіональної влади, у % (Відповіді респондентів на запитання „Підтримали б Ви чи не підтримали дії регіональної влади, спрямовані на...”, Харківська область, Україна, N=1997 осіб)

Категорії населення, серед яких дана дія влади користується <u>найбільшою підтримкою</u> (респонденти відмітили позицію „повністю підтримав би”)	Дії влади, спрямовані на ... (у цілому по масиву, %)					Категорії населення, серед яких дана дія влади користується <u>найменшою підтримкою</u> (респонденти відмітили позицію „категорично не підтримав би”)
	Повністю підтримав би	Скоріше підтримав би	Важко сказати	Скоріше не підтримав би	Категорично не підтримав би	
пенсіонери (74%), безробітні (66%), особи з початковою і неповною середньою освітою (70%), „бідні” (69%)	... подолання диференціації в доходах людей					«багаті» (20%), чоловіки (19%), особи з вищою освітою (13%), студенти (18%), молодь (14%) і особи середнього віку (11%)
„багаті” (28%)	... обмеження діяльності релігійних організацій, які сповідують відмінні від респондента релігійні погляди					„малозабезпечені” (40%)
	64	13	7	7	9	
	24	10	15	14	37	

„бідні” (24%)	<p style="text-align: center;">... обмеження діяльності легальних політичних партій, програми яких респондент не поділяє</p> <table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td>21</td> <td>11</td> <td>19</td> <td>14</td> <td>35</td> </tr> </table>	21	11	19	14	35	„малозабезпечені, забезпечені і багаті” (35-39%)
21	11	19	14	35			
молодь (17%), особи з початковою, середньою і середньо спеціальною освітою (13-15%)	<p style="text-align: center;">... обмеження прав і свобод людей деяких національностей</p> <table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td>13</td> <td>7</td> <td>12</td> <td>19</td> <td>49</td> </tr> </table>	13	7	12	19	49	представники старшого покоління (52%), особи з вищою освітою (52%)
13	7	12	19	49			
молодь (5%)	<p style="text-align: center;">... легалізацію нетрадиційних сексуальних стосунків (захист прав гомосексуалістів та ін.)</p> <table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <tr> <td>3</td> <td>3</td> <td>11</td> <td>9</td> <td>74</td> </tr> </table>	3	3	11	9	74	чоловіки (77%), особи з неповною середньою освітою (80%), представники старшого покоління (78%)
3	3	11	9	74			

Прийняття різними категоріями населення толерантних настанов і стратегій значною мірою може сприяти перехід від формування толерантної свідомості на рівні декларацій намірів до закріплення реальних практик толерантної взаємодії представників різних соціальних і соціально-демографічних груп, особливо через активізацію їх участі в громадянських акціях, націлених на подолання негативних наслідків соціальних нерівностей (правових, політичних, економічних та ін.), а також через постійний соціальний діалог.

Реалізації толерантно орієнтованих стратегій і практик в українському суспільстві значної мірою сприяє орієнтація мешканців територіальних громад (на прикладі Харківського регіону) на захист соціальних і громадянських прав особистості. Такі стратегії можна підтримувати шляхом комунікацій, толерантних взаємодій як на міжособистісному, так і на інституціональному рівнях, у тому числі через реалізацію регіональною владою дій, які схвалені громадською думкою населення територіальних громад і стосовно яких населення налаштовано толерантно.

Висновки. Поняття толерантності має конкретно-історичний і сучасний соціальний виміри. В умовах дефіциту соціальної рівності актуалізується соціальна толерантність, яка передбачає такий спосіб комунікацій між індивідами і групами, який за наявності відмінностей, що провокують нерівності, сприяє реалізації гуманно і плюрально орієнтованих стратегій і практик на основі соціального діалогу і визнання прав „Іншого”.

Соціальна толерантність проявляється через функції, реалізація яких свідчить про рівень толерантності у конкретному соціумі. Функції толерантності обумовлені соціально-історичними умовами і специфікою

функціонування конкретного соціального інституту та конкретної соціальної групи.

Активна толерантність – це не просто відсутність ворожості, агресії, а й зацікавлене ставлення до людей іншої національності, схвалення самого факту їх існування, прагнення їх зрозуміти та знайти спільну мову. Отже, можливості реалізації толерантності в українському суспільстві залежать від соціальних, культурних та правових традицій, рівня загальної культури людей, від виваженої політики управлінської еліти, у тому числі регіональної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ручка А. О. „Свої” та „чужі” в ідентифікаційній свідомості громадян України / А. О. Ручка // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні. – Вип. 4. – К. : САУ, ІС НАНУ, 2004. – С. 304–308.

2. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / [Е. Головаха, Е. Иващенко, В. Серета, Н. Панина, О. Стегний] ; под ред. Л. М. Дробичевой, Е. И. Головахи. – К. : ІС НАНУ, 2007. – 280 с.

3. Ручка А. Шляхи і чинники формування спільної ідентичності українського суспільства: позиція фахівців / А. Ручка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 37–38.

4. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования / М. Мацковский // Век толерантности : научно-публицистический вестник. – № 3–4. – М. : МГУ, 2001. – С. 40–52. –

Режим доступу до журн. : <http://www.tolerance.ru/vek-tol/3-0.html>

5. Фетисов В. Я. Социальная жизнь как предмет исследования социологии / В. Я. Фетисов // Социс. – 2007. – № 6. – С. 28–38.

6. Ковалівко Н. В. Основи соціальної стратифікації : навч. посібник / Н. В. Ковалівко. – Львів : Вид-во „Магнолія 2006”, 2007. – 328 с.

7. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології : пер. з нім. / Ф. Тьоніс. – К. : Дух і Літера, 2005. – 262 с.

8. Касьянова Е. И. Социально-философские основания толерантности: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филос. наук : спец. 09.00.11 „Социальная философия” / Е. И. Касьянова. – Улан-Удэ, 2009. – 48 с.

9. Климова С. Г. Критерии определения групп „Мы” и „Они” / С. Г. Климова // Социс. – 2002. – № 6. – С. 83–96.

10. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин; пер. с англ. – СПб. : Изд-во „Речь”, 2000. – 408 с.

11. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО „ОЛМА Медиа Групп”, 2009. – 560 с.
12. Семенов И. С. Социальное неравенство в зеркале публичной политики / И. С. Семенов // Полис. – 2007. – № 5. – С. 173–186.
13. Федотова В. Г. Хорошее общество / В. Г. Федотова. – М. : Прогресс–Традиция, 2005. – 544 с.
14. Ильинская С. Г. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика / С. Г. Ильинская. – М. : Праксис, 2007. – 288 с.
15. Ксенофобия в современном мире / [Ачкасов В. А., Ачкасова В. А., Ланцов С. А. и др.]; отв. ред. В. А. Ачкасов и Д. З. Мутагиров. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. – 354 с.
16. Гречко П. К. Различия: от терпимости к культуре толерантности / П. К. Гречко. – М: РУДН, 2006 – 415 с.
17. Міграція і толерантність в Україні: зб. статей / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – 192 с.
18. Погодина А. А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа [Электронный ресурс] / А. Погодина. Режим доступа : <http://his.1september.ru/2002/11/2.htm>
19. Lopatka Adam. Przyczynek do pojmowania tolerancji / Adam Lopatka // Tolerancja. Pod redakcja Marii Szyszkowkiej i Tomasza Kozlowskiego. – Warszawa : Spoldzienia Wydawnicza „ANAGRAM”, Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego, 2003. – P. 15–16.

УДК 314.18

Малиновська О.А.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ

Drogi zwyciężenia zagrożeń demograficznych: praktyki europejskie

Na najbliższe dziesięciolecia w Europie prognozują zmniejszenie liczby i szybkie starzenie się ludności, co może zahamować wzrost ekonomii, spowodować kryzys systemów opieki społecznej. W związku z tym coraz częściej zwracano uwagę na poszukiwanie sposobów przeciwdziałania zagrożeniom niesprzyjającym polityce demograficznej i tendencjom rozwoju demograficznego zarówno jak na narodowym, tak i na ogólnoeuropejskim poziomach.

Chociaż polityka demograficzna należy do kompetencji urzędów narodowych (ich regionalnych organów władzy czy deleguje się partnerom socjalnym), eurostruktury, biorąc pod uwagę wspólne zainteresowanie rozwiązaniem tego